

АЛЬТЕРНАТИВНІ АСПЕКТИ ДУХОВНОСТІ В РАМКАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Загальна картина людинознавчих філософських пошуків першого десятиліття ХХ ст. тісно пов'язана з станом всієї художньої культури та теоретичної думки в області естетики, літературознавства та мистецтвознавства. В її історії відбулись величезні злети, падіння та кризи, що визначались існуючими суперечностями західного суспільства. Слід відзначити, що для більшості представників європейської інтелігенції перша світова війна означала не тільки дегуманізацію, до того ж тотальну по відношенню до соціальних норм людського буття, але й остаточний крах попереднього духовного світу.

Значна частина теоретиків не враховували, що проблеми естетичної науки необхідно розглядати в широкому філософському плані, в тісному зв'язку із завданнями суспільного розвитку, а не відірвано від інших форм соціальної онтології. Тому так часто ставалось, що конкретні питання живої дійсності виступали в метафізичних абстракціях, викривлено або завуальовано. Не можна, звичайно, не признати, що називаючи сучасну епоху віком «техногенної цивілізації», деякі філософи, а особливо соціологи правильно вбачали основні відмінні риси змісту мистецтва, його стильових штрихів та форм. Однак, уникаючи фетишизації, слід виходити не з прогресу науки та техніки, а з всезагального прогресу людства. Створювалось мистецтво замкнуте, аскетичне, призначене для «еліти», яке сковувало творчість художника, або ж творилось мистецтво, так зване масове, комерційне, що спекулювало грубим натуралізмом, еротикою. Все це актуальне сьогодні, ці моменти по своєму закономірні та невідворотні.

В рамках європейської культури, по відношенню до теорії художньої реальності, ще не склалась дійсно «нова» чи «новітня» філософська модель, яка точно і концептуально відображала б сучасний досвід, визначала б параметри традицій

та новаторства. Правда, не зважаючи на всі суперечності, традиції і новаторство являють собою одне ціле, хоча і виникає небезпека псевдоноваторства, надаремного експериментування, особливо якщо зникає об'єктивний критерій оцінки художнього витвору. Вся історія мистецтва та естетичної теорії засвідчує вічний та невтомний пошук джерел і критеріїв художнього прогресу. Художній прогрес прямо пов'язаний з поступальним процесом пізнання світу. В ізоляції від інших гуманітарно-історичних проблем губляться методологічні засади багатьох талановитих культурологів.

Аналізуючи розмаїття явищ в філософській палітрі ХХ століття, слід підкреслити, що існують численні намагання спроби філософського моделювання «людської ситуації» в умовах нової соціокультурної реальності. Це стосується в першу чергу критичного переосмислення традиційних форм співдіяльності. Так, основною метою філософської культури мислення початку ХХ ст. було намагання побороти ті настанови, що склалися в Європі протягом трьох останніх сторіч та створення нової парадигми, відповідної сучасній епосі. В першу чергу критиці піддається універсально-гносеологічна постановка класичного раціоналізму, найбільш повно та глибоко представлена в філософії Гегеля. Також філософія Канта, що гуманістично орієнтована на дослідження «душевних сил» людини в їх єдності. Ця проблема теоретичного обґрунтування цілісності світобачення, поставлена родоначальником класичної німецької філософії, отримує надзвичайну актуальність по сьогодні. З її вирішенням пов'язують вихід з кризового стану, в якому опинилась духовна культура пізньобуржуазної доби.

Людський соціум наповнився стрімким науково-технічним прогресом, який істотно вплинув на всю культуру, поставив перед вченими-філософами ряд задач. Раніше надбані людством релігійні ідеї зазнали значної еволюції. Окрім того, науковий та технічний прогрес, що супроводжувався соціальними змінами, суспільні відносини ускладненої структури сприяли росту самосвідомості людей, активізації їх діяльності. Вчені та художники зосередили свою увагу на різних аспектах життєдіяльності особистості, досліджували її здібності, пристрасті, уподобання, прагнення; намагались вияснити роль в житті людини свідомості, підсвідомого, розуму та інтуїції. Вказаний процес своєрідно відбився в теоретичних пошуках нашого століття. Предметом спеціального дослідження стали естетичні та культурологічні концепції, що сягають класичної спадщини в постановці проблем саме цілісного гуманістичного

світобачення.

Зіставляючи класику та сучасність в ХХ столітті, ми генетично зіставляємо дві епохи в розвитку філософії, у самій культурі західного суспільства (Див.: Мамардашвили М. К., Соловьев З. Ю., Швырев В. С. Классика и современность: две эпохи в развитии буржуазной философии // Философия в современном мире. - М.: Наука, 1972 - С. 28-95). Якщо для ілюстрації розглянути два нових варіанти концепції самосвідомості - етико-психологічну та предметно-мовну, представлені відповідно екзистенціалізмом та психоаналізом (як складним змішанням того та іншого), а також філософією мовного аналізу, то характерним є те, що поняття самосвідомості в сучасній філософії отримало цілком новий сенс. Феноменологія, психоаналіз, а особливо екзистенціалізм розглядають рефлексію як самостійний спосіб внутрішньої дії. Як вже згадувалось, в поясненні самотності людства свідомість та рефлексія виступають найбільш істотними рисами класичного способу філософствування. Тому однак більшість напрямків та шкіл, а також різних течій сучасності пов'язані власне з цими феноменами. Можна з переконаністю сказати про те, що сила сучасних філософських концепцій «самосвідомості» полягає в розумінні дійсного масового переживання. Це серйозне ідеологічне явище, і перш за все тому, що на узагальнено-філософському рівні проявляється в стихійно розповсюдженій «етиці невтручання». В деяких країнах Заходу, дійсно стали широко розповсюдженими явища відмови від ініціативної дієвості, байдужість до ділової кар'єри, конформізм, пристосовництво, спекулятивний прагматизм.

На жаль, в широких філософських західно-європейських масштабах інтелекту, таланту і праці, глибокі інтуїції та логічно-конструктивні відкриття в апараті філософії не склались в єдину та спрямовуючу силу. В результаті сучасна філософська наука про людину в загальному зберігає всі ознаки кризи та легше піддається опису в термінах, що вживаються для позначення кризових станів цілих цивілізацій та культур. «Цивілізація - вельми ніжна квітка, вельми крихка будівля, по якій всюди пройшли тріщини, якій загрожує крах. А розвал основ цивілізації щось творить з людським елементом, з людською матерією життя, проявляючись в антропологічній катастрофі, яка можливо є прототипом будь-яких інших, ймовірних глобальних катастроф» (Мераб Мамардашвілі. Сознание и цивилизация // Как я понимаю философию. - М., 1992. - С. 107).

В наш складний, багатий конфліктами, війнами та

катастрофами час, мислителі, незважаючи на істотні зміни в поглядах та ідеях, досліджують все ті ж суперечливі шляхи пошуку сенсу людського життя, загальнолюдських ідеалів та цінностей, розділяють та глибоко розвивають гуманістичні звернення до світу та людини, місце, роль та значення людини в сучасному світі. Розвитку всезагальних засад та принципів науки про людину присвячені питання літературно-художньої публіцистики, прикладної ділової етики, естетики. В цьому пошуку полягає зміст духовної субстанції сучасної картини світу.

Переключення з класичної філософської проблематики на широку проблематику філософської культури відкрило нові, оригінальні тенденції: від відчаю до абсурду, від абсурду до віри в бога та людину (Кіркегор); від усвідомлення кризи європейських наук до формування гуманістичного ідеалу (Гуссерль); через осмислення буття, закинутого в світ, до створення людського образу та світу відкриття істини в творах мистецтва (Хайдеггер); від трагічного усвідомлення таємниці буття та небуття до піднесеного пафосу мистецтва як зашифрованої трансценденції (Ясперс); від класичного строгого мистецтва минулого до дегуманізації сучасного мистецтва і культури (Ортега-і-Гассет); від відображення як глибинного визначення людини до конкретної універсальності людської історії та культури (Сартр); від феноменології людського досвіду до політизації мистецтва (Дюфрен); від метафізики буття до метафізики мистецтва як теології в образах (Марітен, Жильсон); від абсурдного світу до трагічного героїзму бунтуючої людини (Камю) (Див.: Долгов К. М. От Кіркегора до Камю. - М., 1990. - С. 399).

Всі ці теми народжені часом незвичайного злету і розвитку науки, техніки, з одного боку, з іншого - часом війн та катастроф - екологічної, термоядерної, біохімічної, антропологічної. Критикуючи існуючу мораль, соціальне - політичні порядки, ідеологію, державу та право, філософію і культуру, існуючі соціальні інститути, прогресивні творці борються проти сучасного варварства, технократичного поневолення, соціального та інтелектуального рабства. Таким чином, поступово складається категоріальна система не стільки філософії, скільки категоріальний стрій всієї сучасної культури духовності.

Неможливо уявити собі повноцінну духовну ситуацію ХХ ст. без такої могутньої інтелектуальної традиції як марксизм. Цілі теоретичні системи, серії критичних оглядів,

представлені роботами ведучих теоретиків даного напрямку від Лукача до Грамші, від Сартра до Альтюссера, від Маркузе до Делла Вольпе. Звернувшись до еволюції марксизму, ми спостерігаємо, що першим поколінням марксистів не вистачало власне історико-гуманістичного знання минулого яке вони переносили на дійсність. Класичний марксизм та його посткласичні напрямки знаходяться в непростому співвідношенні. Ніяка наука не застрахована від помилок. Те, що ми сьогодні ретроспективно називаємо західним марксизмом, завдячує своїм народженням тому періоду, коли різко змінився пріоритет тем та проблем. Зміна пріоритетів була зумовлена як зміною поколінь, так і домінуючим інтересом до природи соціального в культурному середовищі людства.

Основні праці західних марксистів були написані в умовах політичної ізоляції та відчаю за долю людства. На думку сучасного дослідника цих явищ Перрі Андерсона: «За більш ніж 20-літній післявоєнний період, інтелектуальний вклад західного марксизму в створення власної оригінальної економічної і політичної теорії як такої, у розуміння фундаментальних праць в будь-якій з цих двох галузей, фактично виявився нульовим». (Перрі Андерсон. Размышления о западном марксизме. - М., 1991. - С. 60).

Навряд чи можна погодитись з настільки різким судженням про безплідність марксистської теорії в цих галузях в країнах Західної Європи. Однак довгі періоди еміграції, переслідування та тюремні ув'язнення наклали свій вплив на громадську позицію філософів. Міжнародні дискусії не змовкали, створювалось однорідне середовище полеміки та спілкування, а стосовно поступового відходу від теоретичних досліджень економічних та політичних структур, то він супроводжувався суттєво важливим переміщенням центру ваги європейського марксизму до філософії людини. Більше того, філософи нової хвилі цього напрямку в основній своїй масі нічого не писали про саму капіталістичну систему, закони розвитку існуючого способу виробництва, обходили мовчанкою капіталістичну систему правління і нічого не проповідували про повалення буржуазної влади. Зате вся увага спрямовувалась на специфічні надбудовні елементи.

На кафедрах філософії в цей період займали професорські посади Лукач, Лефевр, Гольдман, Корш, Маркузе, Делла Вольпе, Адорно, Колетті, Альтюссер. Типовими об'єктами вивчення були не закон та право, а така сфера людського духу як культура. В центрі їх досліджень виявилось мистецтво. Лукач,

наприклад, зусилля свого таланту присвятив літературознавчій роботі. В серії критичних оглядів німецького та європейського світу мистецтва зустрічаємо у Лукача дослідження про творчість Гете та Скотта, Манна та Солженіцина. Кульмінацією його діяльності стали фундаментальні естетичні розробки. Інший яскравий представник цього напрямку Адорно залишив більше десятка опусів, присвячених аналізу розвитку музичної культури ХХ ст., Беньямін цікавився творчістю Бодлера, Брехта, до речі, з принципових позицій, а також інші представники марксистської думки в Європі зробили свій філософський вибір в культурологічному, естетичному та гуманістичному ключі.

Людинознавчі пошуки в контексті філософії ХХ ст. представлені домінуванням в марксистській традиції Західної Європи величезною різноманітністю та багатством робіт з естетики, культури, символізуючи зв'язок філософії людини з реальним світом. Основні системи ідей західного марксизму широко вплинули на соціальну філософію в цілому, генеруючи радикальні теми, повні новизни, виступаючи колективним досягненням наукової думки. До речі, при загальних роздумах про вплив марксизму на розвиток західноєвропейської філософської думки, знаходимо спільні риси її формування та проявів в неортодоксальних течіях марксизму у вітчизняній традиції (Бердяєв, Булгаков, Богданов, Шестов, Шпет та інші).

Аналогії виникають ще й тому, що не так давно за тоталітарних умов були спроби саме того мислення, яке Мераб Мамардашвілі назвав «локальною досконалістю». Власне народження професійної філософської думки він передбачав через символічне «безсмертя особистості в думці», оскільки був переконаний, що ми не можемо сьогодні мислити так, ніби не було Декарта, Канта чи Платона. «У «Началах філософії» у Декарта є дуже дивна на перший погляд теза відносно мислення, - зауважує філософ. - Вона засвідчує, що наше (або моє) мислення будується таким чином, що навіть якщо начала виявляються неправильними, то наслідки і висновки, отримані на їх основі, будуть завжди істинними... Наше мислення будується так, що, якщо воно сповнюється (я маю на увазі повний акт мислення), то воно не залежить від наступаючої хибності його в часі». Мабуть ті шари змісту, які несе в собі ревізіонізм сприймаються так парадоксально, як і все що відбувається з нашою свідомістю в часі...

Слід відзначити також, що пройшов час, коли проблеми гуманізму були прерогативою художньо-гуманітарної інтелігенції. Сучасна цивілізація змушена самим ходом пізнання

все нових суперечностей признати можливість «інтеграції» етики та еволюційної науки, можливість гуманізму побудованого не тільки на духовних цінностях, але й на біологічних фактах включення людини в соціум. Економіка - невід'ємна частина антропокультурних проблем. Не останню роль відіграє опозиційність до технократичних та біхевіористських критеріїв людської поведінки. Відродження ідей еволюційної етики було неоднорідним. Християнський варіант знаходимо в книзі Тейяра «Феномен людини», де міркування про те, що «людина - не статичний центр світу, як вона довго вважала, а вісь та вершина еволюції» (Тейяр де Шарден П. Феномен человека. - М., 1987. - С. 40.), поєднується з думкою про спасіння людства Христом Космічним, Христом еволюції. Отже позиції та погляди на сучасне виживання людства як наукові, так, до речі, дуже впливові й ненаукові надзвичайно різноманітні (Дж. Хакслі, К. Лоренц, Е. О. Вілсон).

Майже всі основні мотиви, що артикулювались в філософських системах Європи ХХ ст., були спрямовані на захист людського життя, його цінностей, гарантій збереження. Лейтмотивами звучали теми кризи західного суспільства та його культури; крах всіх цінностей європейської цивілізації, теоретизувалось мистецтво як трагічна самосвідомість людства, як відображення світу та людини в їх утопічній перспективі. Про плідність та діалектичну невичерпність цих пошуків засвідчує той факт, що останні роки особливо активно ведуться дослідження філософсько-онтологічних проблем духовності на теренах вітчизняної науки. Характерною сьогодні є дискусія про те, що «...ми робимо предметом спеціального вивчення амбівалентність людського світовідношення, його суперечливість, яка у помежових виявах постає як антиномічність. Людська екзистенція містить у собі фундаментальну напруженість, вияви якої від «усемовної» семантичної діалогічності до напруженої людської між кінечністю та безкінечністю, смыслом та безглуздістю, життям та смертю, тощо (Табачковський В. Г. Антропокультурне та соціокультурне у людському світовідношенні // Філософська і соціологічна думка. - К., 1996. - № 3-4. - С. 242). Ніколи раніше в історії художньої культури людства не зазнавали такої сильної вібрації напрямки та школи як у ХХ сторіччі, не створювалось одночасно стільки дійсно великого, шедеврів та нікчемного, навіть антихудожнього. Поряд існують та розвиваються, виникають і розпадаються, борються, захищають та заперечують класику як давно відстояні школи так і нові, часто ефемерні

групи. І все ж не можна погодитись з твердженням, що криза мистецтва - яскраве свідчення кризи всієї культури. Необхідно глибоко проникнути в сутність явищ, що відбуваються, проаналізувати їх, викрити причини, зв'язок з певними соціальними явищами та силами, вияснити їх суспільну роль, їх еволюцію. В полеміці з відчуженням, оречевленням, та фетишизацією формується сновлена альтернативами духовність людства III тисячоліття.